

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
T Ü R K T A R İ H K U R U M U

ISSN 0041-4255

BELLE TEN

DÖRT AYDA BİR ÇIKAR

Cilt : LXXX

Sa. 288

Ağustos 2016

ANKARA – 2016

İÇİNDEKİLER

Makaleler, İncelemeler:	<u>Sayfa</u>
SİR GAVAZ, ÖZLEM: Hititçe Metinlerde Geçen KUR ^{1D} <i>Hulana</i> -/ KUR ^{1D} SİG 'Yün Nehri Ülkesi' Üzerine Yeni Bir Değerlendirme Tepe	357
YILDIRIM, M. İBRAHİM: Timurlu Tarihine Dair Farsça Yeni Bir Kaynak: Zahîr-i Mar'aşî'nin <i>Müntahabü't-Tevârih</i> 'i	371
KUL, EYÜP: 1703 Tarihli Bir Rapora Göre Kratova, Köstendil, Üsküp, Trepçe ve Jejene Madenlerinin Islahı	395
TÜRKMEN, İLHAN: Osmanlı Kaynaklarına Göre 1740'larda Belgrad'ın Sosyo-Ekonomik Yapısı.....	411
DEMİRYÜREK, MEHMET: İngiltere Tercümanları ve 1758 Tercüman Reformu	439
EFE, AYLA: II. Mahmut'un Mal-Mülk Sayımı: Evreşe Örneği	483
KASUMOVIĆ, FAHD: Bosna-Hersek'teki Osmanlı Mirasını Anlarken: Saraybosna Şer'iyye Sicillerinde İslam Dininin Kabulüne Dair Kayıtlar, 1800-1851.....	507
SÜME, MEHMET: Osmanlı Vergi Uygulamalarına Bir Örnek: Okruva Resmi	531
GÖLEN, ZAFER: Tanzimât Döneminde Osmanlı Devleti'nin Bosna Hersek Ormanlarını Korumaya Yönelik Çabaları	547
SATILMIŞ, SELAHATTİN: 1881 Sakız Depreminde Osmanlı Afet Yönetimi ve Vali Sadık Paşa'ya Yönelik Eleştiriler.....	573
KORKMAZ, TELLİ: Türk-Sovyet İlişkilerinde G. V. Çiçerin ve Ermeni Meselesi	619
Çeviriler:	
HASANOV, ZAUR (Çev.: Bağdagül Musa): İskitlere ve Türk-Moğol Halklarına Ait Aynı Gelenekler, Kültür ve Psikolojik Özellikler.....	639
Özetler	663
İngilizce Özetler	671
Belleten Dergisi Yayın İlkeleri ve Başvuru Şartları.....	679
Belleten Journal Editorial Principles and Application Requirements	682

OSMANLI VERGİ UYGULAMALARINA BİR ÖRNEK: OKTRUVA RESMİ

MEHMET SÜME*

Giriş

Oktruva Resmi, 20 Kasım 1914 tarihli oktruva kanununun birinci maddesinde; “Belediyesi müstakil nüfusu beş binden fazla olan şehir ve kasabalarda tüketilen, yiyecek, içecek, yakacak, inşaat malzemeleri ve satılan hayvanlar üzerinden alınan resim”¹ olarak tanımlanmaktadır. Bir başka deyişle oktruva şehir ve kasabalara ticaret amacıyla getirilen her türlü eşyadan alınan vergi için kullanılan bir tabirdir². Osmanlı belgelerinde giriş resmi demek olan resm-i duhuliye³, bac resmi⁴, bac-ı bazar resmi⁵ ve XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise oktruva resmi şeklinde çok çeşitli isimler altında zikredilmektedir.

Oktruva resmi belediye encümeninin talep ve teklifi ve mensup olduğu vilayet meclisinin onayı, vilayet meclisi teşekkül etmemiş ise Şûrâ-yı devlet’in tasdiki ve padişahın oluru ile ihdas edilirdi⁶. Osmanlı Devleti’nde belediye teşkilatı kurulmadan önce ise ticarete konu olan belde yöneticileri tarafından tahsil edilmekteydi. Osmanlı iç ve dış gümrüklerinin önemli bir gelir kalemi olan oktruva, kimi belediye gelirlerinin yaklaşık %50’sini oluşturmaktaydı. Ancak çalışmamız sırasında karşılaştığımız en büyük problem oktruva hakkında yeterince literatürün bulunmaması oldu. Osman Nuri Ergin’in *Mecelle-i Umûr-ı Belediyeye* adlı eserinde yer alan bilgiler müstesna, mevcut diğer bilgiler ansiklopedi maddelerine dayanmaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri’nde konuya ilişkin oktruva, bac ve duhuliye başlıkları adı altında yaptığımız tarama sonucunda ise literatürün tam aksine çok zengin bir arşiv malzemesiyle

* Yrd. Doç. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Bolu/TÜRKİYE, sume_m@ibu.edu.tr

¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) DH. UMVM. Nr. 148/14, (2 Muharrem 1333 /20 Kasım 1914).

² M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, MBE. Yayınları, İstanbul, 1983, s.724.

³ BOA. A. MKT. MHM. Nr. 490/20 s. 1 (7 Şevval 1303/9 Temmuz 1886)

⁴ BOA. HR. TO. Nr.199/73, s. 1 (15 Haziran 1862)

⁵ BOA. TŞRBNM. Nr. 26/37 (19 Safer 1281/24 Temmuz 1863)

⁶ BOA. DH. UMVM. Nr. 148/14 (2 Muharrem 1333 /20 Kasım 1914).

karşılaştık. İçerik itibarıyla bac ve duhuliyeye resmi oktruva resmini karşılamaktadır. Hatta bazı belgelerde “*duhuliyeye resmi yani oktruva*” veya “*duhuliyeye (oktruva) resmi*”⁷ ibareleri yer almaktadır. Bundan dolayı çalışmamızda bu iki kavram belgelerde geçtiği şekliyle oktruva ile eşanlamda kullanılmıştır. Osmanlı Devleti’nin kuruluş yıllarında bac daha sonra duhuliyeye resmi adı altında tahsil edilen bu verginin Fransızca bir kavram olan “oktruva” adını almasında iki neden ön plana çıkmaktadır. Bunlardan birincisi Osmanlı Devleti’nde Tanzimat’la birlikte başlayan batılılaşma süreci ki bu genel bir nedendir. Bu dönemde askeri, ticari, teknik ve tıp alanında öncelikle Fransızca olmak üzere batı dillerinden pek çok sözcük dilimize girmiştir. İkincisi ise Osmanlı Devleti’nde belediye teşkilatının kuruluşunda Fransa’nın örnek alınmasıdır⁸. Böylece Fransızca bir kavram olan oktruva dilimize girmiştir.

1. Avrupa’da Oktruva Uygulamaları

Avrupa’da oktruva resminin tarihi Roma dönemine kadar uzanmaktadır. Bu dönemde İtalya’da vectigal (vergi) ya da portorium (gümrük vergisi) adıyla uygulandı. Zaman içinde mal üretimi ve mübadelesinin gelişmesine bağlı olarak yerel pazarların büyüüp tek bir ulusal pazar halinde birleşmesi eğilimini frenleyici bir rol oynadı⁹.

Oktruva resmi Orta-Çağ Avrupası’nda komünlerin (belediyelerin) kurulması ile uygulamaya konuldu. Gelirleri masraflarını karşılayamayan komünler merkezi krallığa başvurarak, sınırları içine giren her türlü ticari amaçlı mal üzerinden vergi tahsiline izin verilmesini istediler. Söz konusu vergi tahsiline ilişkin izinler kralın sunduğu beratlar yoluyla gerçekleştiğinden alınan vergilere oktruva (ihsan/lütuf) adı verildi¹⁰. Oktruva resmi birçok Avrupa ülkesinde XX. yüzyıla kadar uygulanmıştır. Hatta Fransa’da 1889’da memur birliklerinin kurulmasında oktruva memurlarının gösterdiği güçlü dayanışmadan dahi söz edilebilir¹¹. Oktruva memurlarının örgütlenip belediyeye karşı koyabilecek bir güce ulaşmaları, sayılarının çok olması ile izah edilebilir. Sayılarının çokluğu ise oktruva vergisinin çok yaygın bir şekilde uygulandığı şeklinde yorumlanabilir.

Avrupa ülkelerinin her birinde resmin miktarı ve tahsil şekilleri farklı genel

⁷ BOA. DH. İD. Nr. 173/12 (12 Cemâziye’l-evvel 1333/ 28 Mart 1915).

⁸ Osmanlı Devleti’nde belediye teşkilatının kuruluşunda Avrupa’nın örnek alınmasına dair geniş bilgi için bkz. Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediyeye*, C.1 Yayın Yönetmeni Cengiz Özdemir, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1995. s. 151-196

⁹ “Oktruva” *Ana Britanica*, C. 17, Ana Yayıncılık, İstanbul, 2004. s. 73.

¹⁰ Oktruva; Fransızca octroi (ihsan/lütuf) kelimelerinden gelmektedir. Ahmet Çetin Ertürk, *Fransızca-Türkçe, Türkçe-Fransızca Sözlük*, Ankara, 2002, s. 553.

¹¹ Mukbil Özyörük, *Devlet Memurlarının Hürriyetleri*, Ankara, Güzel Sanatlar Matbaası, 1956, s. 20.

esasları ise aynıydı. Kapitalist ekonomik sistem egemen olmaya başladığında oktruva uygulamaları bu sistem ile çelişti. II. Dünya Savaşı'ndan sonra, Fransa, İtalya, İspanya, Portekiz ve Avusturya gibi ülkelerde hâlâ görülmekle birlikte uygulama alanının daraltılması, bazen de tümüyle kaldırılması yönünde güçlü bir eğilim söz konusu oldu. Oktruvanın tahsil maliyeti getirisine oranla çok yüksek kalmış, hatta zaman zaman toplanan verginin %50'sini bulmuştur¹². Oktruva Avrupa'da kapitalistleşme süreciyle birlikte zaman içinde ortadan kalkmıştır.

2. Osmanlı Devleti'nde Oktruva Uygulamaları

Avrupa ülkelerinde oktruva denilen vergi uygulamasına doğuda *bac* adı verilmiştir. Bu vergiyi tahsil için görevli olanlara *bacdar* şehirlerin girişlerinde bacdarların bulunduğu binaya ise *bacdarhane* denilmiştir¹³. Bac kelimesinin aslı Farsça olup *hisse*, *pay* anlamlarına gelmektedir. Mali bir terim olarak ise bac hemen her çeşit vergi için kullanılmıştır. Türkçe metinlerde de bac kelimesinin Farsça'da olduğu gibi aynı anlamlarda kullanıldığını ve mutlak surette vergi kavramını ifade ettiğini görüyoruz¹⁴.

Samani, Gazneliler ve Selçuklulardan başlayarak birçok Türk Devleti İran coğrafyasına hâkim olmuştur. Selçuklu idari teşkilatının büyük ölçüde Samani ve Gazneli teşkilatlarına dayanması, bac kelimesinin Türkler arasında mali bir terim olarak X. yüzyıldan itibaren kullanılmasına yol açmıştır¹⁵.

Osmanlı Devleti'nde ise bac uygulaması devletin kuruluşu ile başlar. Osman Gazi'nin ilk tahsil ettiği vergi bac yani oktruva resmidir. Osmanlı kroniklerinden Aşıkpaşaoğlu ve Neşri Tarihlerinde konuya ilişkin şu bilgiler yer almaktadır:

“...Osman Gazi adına hutbe okunup para basılıp kadı ve subaşı atanınca Germiyan Vilayeti'nden bir kişi Osman Gazi'ye gelerek bu pazarın bac'ını bana satın dedi. Osman Gazi bac nedir diye sordu. O kişi pazara her kim yük getirirse ondan akçe alayım dedi. Osman Gazi bu pazara gelenlerde alacağın mı var ki bunlardan akçe alırsın diye sordu. O kişi bu adettir her vilayette vardır; her yükten padişah için akçe alırlar dedi. Osman Gazi bu Tanrı buyruğu, Peygamber sözü müdür yoksa bunu her ilin padişahı kendisi mi ihdas eder diye sordu. O kişi evvelden beri sultanlık töresidir dedi. Osman Gazi sinirlenerek yürü artık burada durma zira sana ziyanım dokunur malını kendi eli ile kazanmış olan

¹² “Oktruva” *Ana Britanica*, C. 17, İstanbul 2004. s. 73.

¹³ M. Zeki Pakalın, *a.g.e.*, C. II, s. 724.

¹⁴ Bac: Farsça baj kelimesinin İslam hâkimiyeti devrinde Arap telaffuzuna uygun hale getirilmiş şeklidir. X. yüzyıldan XIV. yüzyıla kadar baj şeklinde kullanılan bu kelime daha sonraları bac olarak kullanılmış ve Türkçeye 'de bu şekilde geçmiştir. Geniş bilgi için bkz. Mehmed Fuad Köprülü “Bac” *İ.A. C.* 2. İstanbul 1979, s. 187.

¹⁵ M. Fuad Köprülü, *a.g.m.*, s. 188.

bir kişinin bana ne borcu var ki, ben onun malına ne koydum ki bana akçe ver diyeyim. Bunun üzerine halk dedi ki Hanım! Bu pazarı bekleyenlere adettir ki bir nesnecek vereler. Osman Gazi mademki böyle diyorsunuz öyleyse yük getirip satan herkes iki akçe versin, satamayan bir şey vermesin dedi...”¹⁶.

Fatih döneminde yayınlanan kanunnamelerde bac kavramı vergi anlamında kullanılmış, şehre getirilen her bir eşyadan ne oranda vergi alınacağı açıkça belirtilmiştir. Bac kavramı Kanuni Sultan Süleyman Kanunnamesinde de vergi anlamında kullanılmış hatta bac'a dair bazı maddeler Fatih Kanunnamesinden alınmıştır¹⁷. Fatih kanunnamesinde olduğu gibi hangi ticari maldan ne oranda bac alınacağı belirtilmiştir. 1521 tarihli bir kanunname konuya ilişkin bize şu bilgileri vermektedir.

“...Şiresi olmıyan karyeler gayri karyelerden şire satun alup kendü karyelerine getürseler yahut şiresi olan karyeler şiresi olmayan karyelere yüküle şire iledüb satsalar her yükden ikişer akçe bac alınur ve araba ile fiçularla bazara gelüb satlan şire ki, şire fuçlarından onbeşer er akçe bac alınur...”¹⁸.

Bac Resmi Osman Gazi'den, II. Mahmut devrine gelinceye kadar çeşitli evrelerden geçerek varlığını sürdürdü. 1826'da yeniden düzenlenerek bu kez duhuliyeye resmi adı altında Osmanlı Devleti'nin önemli gelir kaynakları arasında yer aldı. 1826'da Yeniçeri Ordusunun kaldırılması üzerine kurulan Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Ordusu'nun masraflarını karşılamak üzere *ihtisap rûsumu* adı altında yeni vergiler konuldu. Duhuliyeye resmi bu vergiler içinde yer aldı. Yeni konulan vergileri tahsil için İstanbul'da İhtisap Nezâreti diğer şehirlerde ise İhtisap Müdürlükleri kuruldu¹⁹. 1855'te İhtisap Nezâreti adı Şehremânetine çevrildiğinde ihtisap resmi ile birlikte duhuliyeye resmi de Şehremaneti gelirleri arasında yer aldı. 1857'de ise ilk defa Beyoğlu'nda batı tarzında bir belediye daire açıldı. 1868'e geldiğinde Beyoğlu'nda tecrübe edilen belediye teşkilatı Dersâadet ve Bilâd-ı selâse²⁰ de olmak üzere İstanbul'un on dört belediye dairesine ayrılması oktruva resmi uygulamaları için bir dönüm noktası oldu. Şöyle ki, kurulan yeni belediyelere gelir bulmak gerekiyordu. Bu amaçla çağdaş batı teşkilatlarından ilham alınarak şehirdeki emlakten vergi alın-

¹⁶ *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, Hazırlayan: H. Nihal Atsız, KBY. Yayınları, Ankara, 1985. s. 28-Mehmed Neşri, *Neşri Tarihi*, Hazırlayan: M. Altay Köymen, C. I, KBY. Yayınları, Ankara, 1983, s. 58.

¹⁷ M. Fuad Köprülü, a.g.m., s. 190.

¹⁸ Neşet Çağatay “Osmanlı İI Kanunnamelerinden Örnekler” *A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 2. S. 2-3 Ankara 1994, s. 342, 343.

¹⁹ Osman Nuri Ergin, a.g.e., C. 1, s. 349.

²⁰ Dersâadet ve Bilâd-ı selâse: Dersâadet olarak isimlendirilen İstanbul XIX. yüzyıl ortalarına kadar idari açıdan dört bölüme ayrılıyordu. Bunlardan birincisi İstanbul kadlığının yetki sahası olan kent merkezi kabul edilen *sur içi* dir. Galata, Eyüp ve Üsküdar'dan oluşan *Bilâd-ı selâse* ise merkezin kazalarıdır. Üç Belde anlamına gelen Bilâd-ı selâseyi ayrı kadılar yönetiyordu. Geniş bilgi için bkz. Mehmet İpşirli, “Bilâd-ı Selâse” *DİA*. C. 6, s. 151,152, İstanbul, 1992.

maya başlandı. Ayrıca İstanbul'da faaliyet yürüten esnaf, tüccar ve her türlü zanaat erbabı vergi vermekle yükümlü kılındı. Şehir halkının dışardan getireceği her türlü ticari maldan alınacak vergi (oktruva) belediye geliri kabul edildi²¹. Oktruva resmi daha sonraki yıllarda hazırlanan bütün belediye kanunlarında yer aldı.

Aşağıda belirtileceği üzere Avrupa ülkeleri oktruva uygulamalarına müdahil olsalar da gerek I. Dünya Savaşı gerekse Kurtuluş Savaşı yıllarında daha özgürce hareket edilmiştir. Özellikle Kurtuluş Savaşı sırasında oktruva resmi Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin gelir kaynakları arasında yer aldı. Bu konuda cemiyetler tarafından tarifeler belirlenip oktruva oranları kısmen mahalli idarelerin inisiyatifine bırakılmıştı. Oktruva tahsili Balıkesir, Isparta ve Burdur'da başarıyla uygulandı²². Kurtuluş Savaşı'ndan zaferle çıktıktan sonra zaferin tescili olan Lozan Barış Antlaşması ile (24 Temmuz 1923) yabancılar tarafından oktruva uygulamalarına getirilen bütün sınırlılıklar kaldırıldı.

Ancak bir müddet sonra ekonomide millileşme sürecinde yerli sanayiciler tuhafiye ve spirto gibi oktruvaya dâhil olan mallardan alınan resme itiraz etmişler, oktruva resminin kaldırılarak memleketin mali serbestisinin sağlanmasını istemişlerdir. 26 Kasım 1924 tarihli İstanbul Ticaret Odası raporunda konuya ilişkin bilgilere yer verilmiştir²³. Benzer bir rapor 1930'da Ankara'da düzenlenen sanayi kongresinde hazırlandı. Bu raporda da maliyeti ve fiyatları yükselttiği gerekçesiyle oktruva resminin kaldırılması gerektiği yönünde görüşler belirtildi²⁴.

1930'lu yıllarda oktruvaya ilişkin bir başka gelişme şöyledir: Radyo kullanımının yaygınlaşması üzerine pek çok halkevi şubesi radyo almak istemiş, radyo fiyatlarının makul bir düzeye çekilmesi için ise her türlü gümrük ve oktruva vergisinden muaf tutulmaları yolunda taleplerde bulunmuşlardır. Bu gelişmeler üzerine 20 Nisan 1933 tarihli "*Halk evleri için ithal olunacak radyo ve sinema makinelerinin muamele vergisi gümrük ve oktruva resimlerinden istisnası hakkında*" 2154 numaralı kanun hazırlanmıştır. Bu kanun 27 Nisan 1933'de resmi gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir²⁵. Bütün bu gelişmeler sonucunda 1933 tarih ve 2256 sayılı altı maddelik bir kanunla belediye hisseleri karşılığı olarak gümrük vergilerine %10 zam yapılmak suretiyle oktruva resmi yürürlükten kaldırılmıştır²⁶.

²¹ M. Zeki Pakalın, *a.g.e.*, C. I, s. 481,482.

²² Bu konuda geniş bilgi için bkz. Hasan Babacan "Milli Mücadelenin Gelir Kaynaklarından Oktruva Vergisi ve Isparta'da Uygulanması" *Araştırmalar*, S. I. Isparta 1999, ss.113-122.

²³ *İstanbul Ticaret Odası İktisat Komisyonu Tarafından Tanzim Edilen Rapor*" 29 *Kanun-ı Sani 1340-26 Teşrin-i Sani, 1340-1924 Osmanlıcadan çeviren: Aynur Karayılmazlar, Sadeleşüren: Ekrem Karayılmazlar, İTO Yayınları, İstanbul, 2006, s. 59, 65, 205, 215.*

²⁴ *1930 Sanayi Kongresi Raporlar Zabıtları*, Neşreden: Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Umum Merkezi, ASO Yayınları, Ankara, 2008, s. 483.

²⁵ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, (BCA) Nr. 490/01-123-1.

²⁶ M. Zeki Pakalın, *a.g.e.*, C. I, s. 483.

3. Osmanlı Devleti'nde Gümrükler ve Avrupa Ülkelerinin Oktruva Uygulamalarına Bakışı

Osmanlı Devleti'nde gümrükler dâhili ve harici gümrükler olmak üzere iki ana bölüme ayrılır. Osmanlı sınırları içinde yer alan şehir ve iskeleler arasında kara veya deniz yoluyla nakledilen her türlü eşyadan alınan resimlere “dâhili gümrük resmi” adı verilirdi²⁷.

Yabancı tüccarlar tarafından Osmanlı şehir ve iskelelerine getirilen ve buradan alınıp Avrupa'ya götürülen mallardan alınan resimlere ise *harici gümrük* denirdi²⁸. Çalışmamıza konu olan oktruva resmi ise Osmanlı sınırları içinde şehirlerarasında yapılan ticarete uygulandığı için dâhili gümrük, yabancıların Osmanlı limanlarına getirip ülkeye sokmak istedikleri mallardan alındığı için ise harici gümrük statüsünde yer almaktadır. Avrupa ülkeleri çoğu zaman oktruva uygulamalarına müdahil olmuşlar ve buna gerekçe olarak kapitülasyonlardan doğan haklarını göstermişlerdir. Bir diğer gerekçeleri ise 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması ile *Yed-i vahid* uygulamasının kaldırılmasıyla ortaya çıkan yeni tabloydu. Antlaşma sonucunda iç gümrüklerin kaldırılması gümrük oranlarının düşürülmesi, Osmanlı Devleti'nde ticaret yapan Avrupa tüccarını çok ayrıcalıklı bir konuma getirmişti. Aşağıda belirteceğimiz üzere İstanbul'da oktruva ile ilgili uygulamalar öncesinde Hariciye Vekâletinden görüş alınması, sefaretlerin alınacak kararlarda görüş beyan etmeleri ve oktruva ile ilgili kurulan komisyonlarda sefaretlerin birer temsilci bulundurmalarının temel sebebi budur. Konuya ilişkin örnekleri şöyle sıralayabiliriz. 1853'te Amerika Maslahat Güzarı takdim eylediği tahrirat ile Amerikalı bir tüccardan alınan bac resmine itiraz etmektedir. Yazdığı tahriratta şu hususlar dile getirilmektedir.

“Gülek Boğazı memurları tarafından bir Amerikalının emvâl ve eşyasından bac resmi adı altında 29370 kuruş alınmıştır. Osmanlı Devleti 1838'de İngiltere ile yaptığı ticaret antlaşmasında İngiltere için geçerli olan hususların Amerika için de geçerli olduğunu beyan etmektedir. Adı geçen antlaşma ile bac resmi lağvedildiği için, Amerikalı tüccardan alınan para geri iade edilmelidir”²⁹.

1862 yılında ise Tarsus'ta bulunan Fransız konsolos vekili gönderdiği bir tahrirat ile Adana'da Gülek, Konya'da Maden geçitlerinin gelirlerini ellerinde bulunduran

²⁷ Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı- İngiliz İktisâdî Münâsebeleri I (1580-1838)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1974. s. 62.

²⁸ Mübahat S. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 70. Dâhili ve harici gümrük resimleri hakkında geniş bilgi için bkz. Süleyman Sudi, *Osmanlı Vergi Düzeni (Defter-i Muktesid)*. Hazırlayan: Mehmet Ali Ünal, Fakülte Kitapevi, Isparta, 2008, s. 188-212- Abdurrahman Vefik Sayın, *Tekâlif Kavaidi (Osmanlı Vergi Sistemi)* Maliye Bakanlığı APK Yayınları, Ankara, 1999. s. 651-670.

²⁹ BOA. HR. TO Nr. 146/9 (26. 5. 1853).

mültezimlerin bac resmi tahsilindeki suiistimallerinden şikâyet edip bunların önlenmesini talep etmektedir³⁰.

Avrupa ülkeleri bu ve benzeri taleplerini 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması'nın 4. maddesine dayandırmaktadırlar. İlgili madde hükmünce Britanya tebaası, Osmanlı mahsulü olan bütün maddeleri istisnasız olarak ihraç edebilecekti. Bâb-ı âlî tarım ürünleri ve diğer maddeler üzerindeki bütün tekelleri lâğvetmeyi kabul etmişti³¹. 1838 tarihli ticaret antlaşması İngiltere ile yapılmış olmakla birlikte diğer Avrupa ülkeleri de Osmanlı Devleti ile ayrı ayrı yaptıkları antlaşmalar ile İngiltere'nin elde ettiği bütün haklara sahip olmuşlardı.

4. İstanbul Belediyeleri ve Oktruva Uygulamaları

İstanbul'un on dört belediye dairesine ayrılmasıyla oktruva resmi her ne kadar belediye gelirleri arasında yer aldıysa da, belediyenin bu resmi tahsil etmesi mümkün olmadı. Çünkü maliye hazinesi bu konuda belediyelere gerekli kolaylıkları ibraz etmedi. Bunun sebebi oktruva resminin ihdası hususunda sefaretlerin olaya müdahil olmalarıdır. Sefaretler kendi vatandaşlarının oktruva resminden muaf olmaları kaydıyla bu resmin belediyelere bırakılmasını onaylamışlardır. Maliye hazinesi ise adaletli olmayacağı ve merkezi gelirlerin azalacağı gerekçesiyle oktruva resmini belediyelere havale etmemiştir³². Bu konudaki karışıklıkların giderilmesi için 1886'da Şehremâneti'nin teklifi ve Maarif Nazırı Münif Paşa'nın tezkiresi ile oktruvanın yeniden müzakeresi için bir komisyon toplanmıştır. Komisyon, öncelikle 1873 tarihinde Kadri Paşa'nın Şehremâneti'nde bulunduğu sırada Avusturya, İngiltere, Almanya, Yunanistan, İtalya ve Belçika sefaretlerinin katıldığı toplantıda oktruva ve diğer resimlerin uygulaması konusunda gerekli kararların alındığı ancak takibinin yapılmadığını vurgulamış³³ daha sonra ise Altıncı Belediye Dairesi Müdürü Black Bey'in başkanlığında, Mekteb-i Sultani Müdürü İsmail Bey, Şûrâ-yı devlet azasından Ferid Bey ile Yanko Efendi ve Şehremâneti muavini Behor ve Divan-ı Muhasebat Müdde-i Umûmisi Ohannes Efendilerden oluşan bir komisyon kurulması kararlaştırılmıştır. Sefaretlerden dahi memurların bu komisyonda görev alması uygun bulunmuş karar gereğinin yapılması için Dâhiliye ve Hariciye Nezâretlerine havale edilmiştir³⁴. Daha sonraki yıllarda Şehremâneti, Sadaret Makamına gönderdiği yazılarda

³⁰ BOA. HR. TO. Nr. 199/73 (15. 6. 1862).

³¹ Mübahat S. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 93.

³² M. Zeki Pakalın, *a.g.e.*, C- I, s. 482.

³³ 1873 tarihli toplantıda alınan kararlardan bir netice alınmamasının bir diğer nedeni Fransa Sefareti'nin delege göndermekten imtina etmesi gösterilmektedir. Bkz. BOA. MV. Nr. 102/144 (22 Safer 1319/10 Haziran 1901).

³⁴ BOA. MV. Nr. 18/61, s. 1, 2 (5 Receb 1304/30 Mart 1887).

oktruva kanununun düzenlenip ilanına kadar emlak vergisinin emanete bırakılması yönünde talepte bulunmuştur. Bu taleplerin gerekçesi olarak belediye gelirlerinin giderlerini karşılamadığı açıkça vurgulanmıştır³⁵. Ancak Şehremâneti'nin bu yöndeki istekleri geri çevrilmiştir. Konuya ilişkin örnek şöyledir; Şehremaneti Zeyrek Camii önündeki yolun genişletme çalışmaları sırasında karşılaşılan istimlak bedellerinin ödenebilmesi için Dersaâdet ve Bilad-ı selâse' de oktruva resminin ihdas edilmesini ve bunun tatbik edilmesine değin emlak vergisinin Şehremâneti'ne devrini talep etmiş ancak Dâhiliye Vekâleti'nden Şehremâneti'ne gönderilen bir yazı ile bu istek reddedilmiştir³⁶. Daha sonraki yıllarda Şehremâneti bu konudaki tutumunda ısrarcı olmuş en azında taleplerini Dâhiliye Nezâretine anlatabilmiştir. Bu gelişme üzerine Dâhiliye Nezâreti Şehremâneti'nin taleplerini bir yazı ile Sadaret Makamına iletmıştır. İlgili yazıda şu hususlar dile getirilmektedir.

“Belediyemizin zaruri giderleri, gelirlerinden 14.295.175 kuruş noksan olup her sene inşaat ve istimlak giderleri için 15.000.000 kuruş gerekmektedir. Mevcut belediye bu miktarı karşılayamamaktadır. Belediyelerin mevcudiyetini sürdürebilmesi şehrin intizamının sağlanabilmesi için oktruva resminin tahsilinden başka çare yoktur. Bu yönde 1907 Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye'ce kaleme alınan tarife gereğince gelirlerin tamamı Belediyeye sarf edilmek üzere oktruva resminin tahsiline müsaade edilmelidir³⁷.”

Bu konuda Dâhiliye Vekâleti'ne gönderilen 2 Mart 1913 tarihli cevabî yazıda oktruva resmi hakkında Hariciye Nezâreti'nin görüşü alınması gerektiği belirtilmiştir³⁸. Belediyeyi ilgilendiren bir konuda Hariciye Vekâleti'nin görüşüne başvurulacak olması, daha önceki yıllarda olduğu gibi Avrupa ülkelerinin oktruva hakkındaki düşüncelerinin ne olacağı yönünde bir çekincenin olduğunu göstermektedir.

5. Taşra Belediyelerinde Oktruva Uygulamaları

Taşra belediyelerinin gelirleri sınırlıydı. Bu yüzden yaptıkları hizmetleri oktruva resminden karşılamaya çalıştılar. Örneğin Selanik Belediyesi sokakların kaldırım masraflarını duhuliyeye resminden karşılamaktaydı. 1887'de Selanik Belediye Meclisi giderlerinin karşılanması için vaktiyle duhuliyeye resmine yaptığı zammı iki yıl süre ile daha uzatmıştı³⁹.

³⁵ BOA. Y. MTV. Nr. 200/70 (20 Zi'l-ka'de 1317/ 22 Mart 1900) - BOA. Y. MTV. Nr. 202/158 (9 Muharrem 1318/9 Mayıs 1900).

³⁶ BOA. DH. MKT. Nr. 2485/44 (27 Muharrem 1319/ 16 Mayıs 1901).

³⁷ BOA. DH. İD. Nr. 40-2/13, s. 1 (27 Ramazan 1331/ 5 Şubat 1913).

³⁸ BOA. DH. İD. Nr. 40-2/13, s. 2 (27 Rebi'ül- evvel 1331/ 6 Mart 1913).

³⁹ BOA. DH. MKT. Nr. 1420/30 (21 Şevval 1304/13 Temmuz 1887)-BOA. MV. Nr. 20/29 (29 Şevval 1304/21 Temmuz 1887).

Düzce Belediyesi istihdam ettiği belediye tabibinin maaşını karşılamak amacıyla Düzce'ye gelen ticari eşya, araba ve yük hayvanlarından duhuliyeye resmi alınması konusunda 20 Mart 1899 tarih ve 3 numaralı bir tahrirat ile Kastamonu Valiliğine müracaat etmişti. Aynı durum Geyve Kazası için de geçerliydi⁴⁰. Kala-i Sultaniye' de (Çanakkale) selden yıkılan rıhtım ile yeniden inşa edilecek köprülerin, limana yapılacak olan muhafaza duvarlarının inşaat masrafları beş yıl süreyle duhuliyeye resminden karşılanacağı Şûrâ-yı devlet Maliye Dairesi kararıyla kesinleşmişti⁴¹.

Kimi zaman belediyeler gelirlerini arttırmak için duhuliyeye resminin sınırlarını genişletmek istemişler, Dâhiliye Nezâreti ise halkın şikâyetine yol açtığı için bu tür girişimleri önlemeye çalışmıştır. Hüdavendigâr Vilayetine bağlı Aziziye Kasabası Belediyesi 8 Nisan 1900 tarihi itibarıyla kasabaya giren çift beygirli arabalardan 40 tek beygirli arabalardan 25 para duhuliyeye resmi almak amacıyla Dâhiliye Nezâreti'nden izin talebinde bulunmuş; Dâhiliye Nezâreti ise bu uygulamanın caiz olmayacağını belirterek bunun yerine giderlerin azaltılması ve uygulamada olan vergilerin tam olarak toplanması yönünde tavsiyede bulunmuştur⁴².

Duhuliyeye resminden elde edilen gelirler okul ve hastane gibi kamuya ait yerlerin yapımında kullanılıyordu. 1900 yılında Kosova Vilayeti'ne bağlı Köprülü Kasabasına getirilen ispirtonun 1 kilosundan 20 para duhuliyeye resmi alınmış ve elde edilen gelir Gureba Hastanesi, Türk, Rum ve Bulgar mekteplerine paylaştırılmıştır⁴³.

Duhuliyeye resmi belediye gelirlerinin başında gelmekteydi. Rumeli'de Kesriye Kazası Belediyesi'nin gelir ve giderlerini gösteren cetvelde 36130 kuruşluk toplam gelirin 15,000 kuruşunu duhuliyeye resmi tutmaktadır⁴⁴. Verilen bu oranda göstermektedir ki belediye gelirlerinin yaklaşık %50'sini duhuliyeye resmi oluşturmaktadır. Belgelerde yer alan bu bilgi bütün belediyeler için geçerli olmasa dahi bir fikir vermesi açısından önemlidir.

Kimi zaman taşra belediyelerinin oktruva uygulamaları şikâyete konu oluyordu. 1914'te Kozlu ve Zonguldak belediyelerince maden ocakları için ithal edilen malzemeden oktruva resmi alınmak istenmişti. Bunun üzerine Ereğli Şirket-i Osmanisi durumu Ticaret ve Ziraat Nezâreti'ne bildirmiştir. Daha sonra Dâhiliye Nezâretine kadar iletilen olay, belediyelerin adı geçen malzemelerden oktruva vergisi alamayacağı yönünde neticelenmiştir⁴⁵.

⁴⁰ BOA. DH. MKT. Nr. 2189/3 (1. Zi'l-hicce 1316/12 Nisan 1889).

⁴¹ BOA. DH. MKT. Nr. 500/38 (1 Safer 1320/10 Mayıs 1902).

⁴² BOA. DH. MKT. Nr. 2507/64 (21 Rebi'ül-evvel 1319/8 Temmuz 1901).

⁴³ BOA. DH. MKT. Nr. 2423/24 (9 Receb 1318/2 Kasım 1900).

⁴⁴ Bkz. Ek 3.

⁴⁵ BOA. DH. İD Nr. 40-2/50 (5 Ramazan 1332/28 Temmuz 1914).

6. Oktruva Resminin Tahsili ve Oranı

20 Kasım 1914 tarihli oktruva kanunu oktruva resminin tahsiline açıklık getirmektedir. Kanununun 8. maddesi “*Oktruva resmi emaneten veyahut tamamen veya kısmen ihaleten idare ve cibayet (tahsil) olunur*”⁴⁶ hükmü ile oktruva resminin her hangi bir şahsa veya kuruluşa ihale edilebileceğini hükme bağlamıştır. Bu hüküm bac ve duhuliyeye safhasındaki tımar uygulamasını hatırlatmaktadır. Örneğin, 1758’de Bosna sancağında Vişegrad nahiyesinde geçirilen öküz ve domuz derilerinden 3000 akçe bac resmi alınmıştır. Burada, 3000 akçe yazı ile eşkinici bir tımar kabul edilip Hüseyin adlı bir şahsa verilmiştir⁴⁷. 1795’te Sivas Valisi Süleyman Fevzi Paşa, Erzurum’dan Zara ve Yarhisar bölgelerine getirilen camus ve karasığır dan alınmakta olan Bac resminin 1500 kuruş bedelle kendisine ihale edilmesine dair padişaha bir tahrirat göndermişti⁴⁸. Kanunun ilanından sonra da benzer uygulamalar devam etmiştir.

1915’te seferberlik nedeniyle kantar, ihtisap ve duhuliyeye resimlerinden elde edilen gelirler düşmüş bunun üzerine bu gelirleri ellerinde bulunduran ihale sahipleri ihalenin feshini talep etmişlerdi. İhalenin ne gibi durumlarda fes edileceğine dair belediye nizamnamesinde herhangi bir kayıt olmadığı için konu bir defa da Şûrâ-yı devletçe değerlendirilmesi için Sadaret Makamına havale edilmiş Şûrâ-yı devlet ise bu konuda Nizamiye Mahkemelerinin yetkili olduğuna dair görüş beyan etmişti⁴⁹.

Bac veya duhuliyeye adı altında resim mültezime verilirken mültezimin kefil göstermesi gerekiyordu. Mültezim resmin karşılığı olan miktarı ödeyemediğinde iltizama konu olan para mültezimin kefilinden talep edilmekteydi. 1909’da Selanik vilayetine bağlı Tikveş Belediyesi duhuliyeye resmini Mustafa Ağa adlı bir şahsa ihale etmişti. Ancak çıkan bir anlaşmazlık sonucu Mustafa Ağa yükümlülüklerini yerine getirmekten kaçınmıştır. Mahkemeye müracaat eden belediye iltizama konu olan miktarı mahkeme masraflarıyla birlikte Mustafa Ağa’nın kefillerinden almaya hak kazanmıştır⁵⁰.

Oktruva kanununun 9. maddesi ise “*Oktruwaya bağlı bir şehrin gümrüklerinden imrar (geçirme) edilen eşyaya ait oktruva rüsumu gümrük memurları tarafından cibayet olunarak belediyeye virülür. . .*” hükmü ile oktruva resminin bir başka tahsil yöntemine açıklık getirmektedir.

Hangi mal ve eşyadan ne oranda oktruva resmi alınacağına daire tarife oktruva konunun sonuna eklenmiştir⁵¹. Bu mal ve eşya kendi içinde, yiyecekler, içecekler,

⁴⁶ BOA. DH. UMVM. Nr.148/19 (2 Muharrem 1333/20 Kasım 1914).

⁴⁷ BOA. C. TZ. Nr. 125 / 6235 (29 Cemâziye 1- evvel 1171 / 8 Şubat 1758).

⁴⁸ BOA. CML. Nr. 58 /2669 (19 Zi’l-kade 1209 / 7 Haziran 1795).

⁴⁹ BOA. DH. UMVM.Nr. 108 /32 (6 Ramazan 1333 / 18 Temmuz 1915).

⁵⁰ BOA. DH. MKT. Nr. 2774/32 (1 Rebi’ül- evvel 1327/23 Mart 1909).

⁵¹ BOA. DH. UMVM. Nr.148 / 19 (2 Muharrem 1333/20 Kasım 1914).

odun-kömür, hayvan yemi ve diğer maddeler olmak üzere beş bölüme ayrılmıştır. Tarifede yer alan malların isimleri ve oktruva miktarları ek l'deki tabloda belirtilmiştir. Oktruva resminin yüzde itibarıyla belirli bir oranı yoktu. Resme tabi olan mallar adet, kg ve metreküp üzerinden vergiye tabi tutuluyordu. Tarifeye ilişkin tabloda bu durum açıkça görülmektedir. Daha önce belirttiğimiz gibi şehre giren çift beygirli arabalardan 40 tek beygirli arabalardan 25 kuruş oktruva tahsil edilmesi gibi örneklere de rastlanıyordu. 1906'da Selanik Belediyesi trenle şehre gelen kömür ve kerestelerden her vagon için 27,5 kuruş duhuliye resmi almıştı⁵².

7. Oktruva Resmi ve Muafiyeti

Oktruva Kanuna ilişkin muafiyet iki çeşittir. Bunlardan birinci muaf olan kurumlar, ikincisi oktruva kanunundan muaf tutulan mallardır. Oktruva kanununun 4. maddesine göre bir kısım eşyanın resimden istisnası veya resim oranının düşürülmesi İstanbul'da belediye encümeni kararı ve Dâhiliye Nezâreti'nin onayı taşra belediyelerinde ise encümen kararı ve valilerin tasdiki ile belirlenmektedir⁵³. Belgelerden elde ettiğimiz bilgilere göre oktruva kanunundan muaf olan kurumlar camii ve kilise gibi dini kurumlar ve bunların yanında bir yönüyle dini niteliği olan tekke, zaviye veya vakıflardır. Dini kurumların muafiyetine dair örnekler şöyledir. 1794 yılında İnegöl Karyesi bac resmi Tire'de bulunan Lütü Paşa Camii'ne bağlanmıştı⁵⁴.

Dini bir kurum olan kiliseye ilişkin örnekte ise şu bilgiler yer almaktadır. Rusçuk'ta bulunan Aya Nikola Kilisesi Papazı Paradis Efendiye İstanbul Rum Patrikliği tarafından verilen altın kaplama haç için papazın bir seyahati esnasında gümrük memurları tarafından 108 kuruş duhuliye resmi alınmıştır. Bulgaristan Komiserliği tarafından Dâhiliye Vekâletine gönderilen bir yazı ile olay özetlenmiş adı geçen haçın Rum Patrikliği tarafından hediye edildiği için duhuliye resminden muaf olduğu gerekçesi ile gümrük memurlarınca alınan meblağın iadesi talep edilmiştir⁵⁵.

Tekkelere ilişkin örnek ise şöyledir: 1716 yılı itibarıyla Niğbolu Sancağına bağlı Rusçuk Kazası'nda Deliorman'da bulunan Demir Baba, Hüseyin Baba ve Süleyman Baba Tekkelerinin derviş hanları geçimini Eflak Beyleri tarafından senelik olarak kendilerine verilen 450 kıyye kaya tuzu ile sağlamaktadır. İşkele eminleri bu tuzları gümrük ve bac resmine tabi tutmuşlardır. Adı geçen tekkelerde görevli dervişler durumu bir yazı ile Padişah'a bildirmişler böylece gümrük eminleri bac resmi talebinden men edilmişlerdir⁵⁶.

⁵² BOA. TFR. LSL. Nr.104/10327 (6 Rebi'ül-evvel 1324/ 30 Nisan 1906).

⁵³ BOA. DH. UMVM. Nr. 149/19 (2 Muharrem 1333/ 20 Kasım 1914).

⁵⁴ BOA. C.EV. Nr. 13/640 (25 Şevval 1208/ 24 Mayıs 1794).

⁵⁵ BOA. DH. MKT. Nr.569/41 (28 Cemâziye'l-evvel 1320/2 Eylül 1902).

⁵⁶ BOA. CML. Nr. 171/ 7212 (26 Cemâziye'l-evvel 1128/18 Mayıs 1716).

Gelirleri bir vakfa aktarılan işletme ve mallardan gümrük, bac vb. herhangi bir resm alınmayacağına dair örnek ise şöyledir:1753'te Sadrazam Ali Paşa'nın İstanbul'da yaptırdığı caminin vakıf gelirleri Rumeli'de Gümülcine Anadolu' da ise Gediz Şaphanelerdir. Buralardan elde edilen şapın bir bölümü İstanbul'a getirilmekte bir kısmı ise Avrupa'ya gönderilmektedir. Gümrük, bac ve kapan resmi alınmaması mukataa şartlarından olduğu halde bazı gümrük birimleri buna aykırı hareket ettiklerinden kendilerine aynı hadisenin tekrarlanmaması hususunda emir gönderilmiştir⁵⁷.

Oktruva resminden muaf olan mallara gelince bunlar; piriç tuz, şap, demir, enfiye, güherçile, barut ve İstanbul'a civar ormanlardan getirilen odun ve kereste şeklinde sıralanabilir. Bu malların oktruva resminden muaf tutulmalarının temel nedeni gelirlerinin doğrudan doğruya merkezi hazineye aktarılmasıdır. Demir, güherçile, barut ve kurşun gibi madenlerin askeriyeyi yakından ilgilendiren ham maddeler olması bir başka muafiyet sebebi olarak belirtilebilir⁵⁸. Bu malların muafiyetlerine ilişkin örnekler şöyledir.

1901 yılında İbrahim Paşa'nın Büyükdere'deki ormandan kestirip iskeleye indirdiği odunları taşıyan oduncu arabalarının her birinden kantar memurları altmışar para duhuliye resmi talep etmişlerdir. Oduncu esnafından İlyas “*mahrakat taşıyan araba ve hayvanattan belediye namına bir şey ahz ve talep edilmeyecektir...*”⁵⁹ şeklindeki Encümen-i Cedit-i Düstur'daki 7. madde hükmüne dayanarak bir dilekçe yazmış ve duhuliye resminden muafiyetini istemiştir.

Cephane-i amire ve Tersâne-i mamûre'de mevcut bulunup lazım olunan yerlere gönderilmek üzere Samako ve Tatarpazarcık kazalarından satın alınan demir, Tekfurdağı İskelesine geldiğinde bac vb. herhangi bir resmin talep edilememesi için Tekfurdağı naibi ve gümrük eminine bir emirname gönderilmesi hakkında bende Mehmed imzalı saraya gönderilmiş bir dilekçe bulunmaktadır⁶⁰. Pirincin resimden muafiyetine ilişkin örnekler ise şöyledir; Ber-vech-i malikâne Silahtar İbrahim Bey uhdesinde bulunan piriç kendisine ait olan mukataa mahsulünden olup İstanbul'a getirilmek üzere Kavala İskelesi'nde gemilere yüklenmesi esnasında Kavala Dizdarı her kile de bir para bac resmi almış, piriç, bac ve gümrük resmine tabi olmadığı için kale dizdarı bu uygulamadan men edilmiştir⁶¹. Pirincin muafiyetine dair bir diğer örnekte ise Takela adlı Filibeli bir tüccarın Dedeaçaç'ta deneme ekimi yapmak

⁵⁷ BOA. C. DRB. Nr. 45/ 2243 (29 Za/166 /27 Eylül 1753).

⁵⁸ Mübahat S. Kütükoğlu *a.g.e.*, s. 121.

⁵⁹ BOA. DH. MKT. Nr. 2440 / 116 (27 Şevval 1318 / 17 Şubat 1901).

⁶⁰ BOA. C. ML. Nr. 39/ 1773 (19 Zi'l-kade 1178 / 10 Mayıs 1765).

⁶¹ BOA. C. ML. Nr. 38/1718 (17 Muharrem 1174 / 29 Ağustos 1760).

için Cenova pirinci ithal ettiği ve bu pirincin duhuliye resminden muaf tutulduğu belirtilmektedir⁶².

8. Oktruva Kanunu ve Nizamnamesi

20 Kasım 1914 tarihli Oktruva Kanunu 14 madde ve kanununa tabî olan mallar ve bu mallardan alınacak olan oktruva resmi oranlarını gösteren ek tarifeden oluşmaktadır⁶³.

Kanunun 1. maddesinde, oktruvanın tanımına, 2. maddesinde belediyelerin yetkisine ve oktruva uygulama esaslarına, 3. maddesinde oktruva oranlarının tespitine, 4.5.6. ve 7. maddelerinde oktruvadan muaf olan mallar ve oktruva indirimlerine yer verilmiştir.

8. madde oktruvanın iltizama verilmesine, 9. madde oktruvaya bağlı bir şehirde oktruvanın gümrük memurları marifetiyle tahsil edileceğine, 10. madde oktruva resminden kaçırılan eşyadan iki kat oktruva tahsil edileceğine dairdir.

11. madde, oktruva kanununun tatbiki ve icrasının bir nizamname ile yürütüleceğini belirtmektedir.

12. madde ile oktruva resminin uygulandığı bir şehirde duhuliye ve iskele resmi adı altında alınan resimleri kaldırmaktadır.

13. madde, belediyelerin oktruva kanununun dördüncü maddesine dayanarak oktruva tarifesinde tenzil veya tadil yapabileceğini belirtmektedir.

14. maddeye göre oktruva kanununun icrasından dâhiliye ve maliye nazırı sorumludur.

Kanun Beylikçi Muavini, Dâhiliye ve Maliye Nazırı Talat, Sadrazam Mehmed Said ve dönemin padişahı Mehmet Reşad tarafından imza altına alınmıştır. Oktruva Nizamnamesi ise kanunda yer alan hususların ne şekilde uygulanacağına dair çok kapsamlı açıklamalarda bulunmakta ve 108 maddeden meydana gelmektedir.

⁶² BOA. A. MKT. MHM. Nr. 1377 / 37 (12 Safer 1303 / 20 Kasım 1885).

⁶³ BOA. DH. UMVM. Nr.148 / 19 (2 Muharrem 1333/20 Kasım 1914).

Sonuç

Oktruva resmi, Osmanlı Devletinde şehir ve kasabalara ticaret amacıyla getirilen her türlü eşyadan alınan vergidir.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında bac daha sonra duhuliye XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise oktruva resmi adı altında tahsil edilmiştir. Oktruva resmi konusunda her ne kadar böyle kronolojik bir süreç yaşanmışsa da bu üç kavramın eş zamanlı olarak kullanıldığı görülmektedir. Örneğin 1864'te uygulamaya bac-ı bazar adı verildiği gibi,⁶⁴ 1901'de duhuliye resmi ibaresine rastlanmaktadır.⁶⁵

Oktruva resmi Osmanlı sınırları içinde şehirlerarasında yapılan ticarete uygulandığı için iç gümrük, yabancı tüccarların iskele ve şehirlere getirdikleri mallardan alındığı için ise dış gümrük statüsündedir. Avrupa ülkeleri sefaretleri vasıtasıyla kapitülasyonları ve 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması'nın doğurduğu şartları ileri sürerek oktruva uygulamalarına müdahale etmişlerdir. Bu dönemde oktruva Osmanlı ekonomisinin Avrupa ülkelerinin vesayeti ve kontrolü altına girişinin tipik bir örneğini teşkil etmektedir. Oktruva dış ticarete bu yönüyle ön plana çıkarken içeride önemli bir gelişme ile anılmaktadır. Bu gelişme Osmanlı Devleti'nde modern anlamda belediye teşkilatının kuruluşudur. Oktruva resminin Türk belediyecilik tarihinde önemli bir yeri vardır. 1857'de Beyoğlu'nda 1868'de Bilad-ı selâse de dört belediye dairesi açıldığında bunların başarıya ulaşması için maddi kaynağa ihtiyaçları vardı. Oktruva resmi geçte olsa bu belediyelerin önemli bir gelir kalemi oldu. Diğer yandan birçok taşra belediyesi gelirlerinin yaklaşık %50'sini oktruva resminden sağladı.

20 Kasım 1914'te yayımlanan Oktruva kanunu ve nizamnamesi oktruva resmi uygulamalarında karşılaşılan aksaklıklara ve keyfi uygulamalara büyük ölçüde son verdi. Oktruva resmi tahsil edilirken bir beldenin oktruva geliri ihale yoluyla bir şahsa verilebildiği gibi doğrudan doğruya gümrük memurlarınca tahsil edilip belediyelere aktarılmıştır. Oktruva resminin yüzde hesabıyla belirli bir oranı yoktu. Oktruvaya tabi olan mallar oktruva kanununun sonuna eklenen bir tarifede belirtilmiş oktruva resmi tane, kg ve metreküp üzerinden belirlenmiştir.

Osmanlı gümrük gelirleri arasında önemli bir yer tutan oktruva resmi üzerine yeterince çalışma yapılmamıştır. Yaptığımız bu çalışma ile bu alandaki boşluğu bir nebze olsun doldurmaya çalıştık. Ancak konuya ilişkin Kurtuluş Savaşı yılları ve Cumhuriyet Dönemindeki uygulamaları da dâhil ederek daha geniş kapsamlı akademik çalışmalar yapmak yerinde olacaktır.

⁶⁴ BOA. TŞRBNM. Nr. 26/37 (19 Safer 1281/24 Temmuz 1864).

⁶⁵ BOA. DH. MKT. Nr. 2507/64 (21 Rebi'ül- evvel 1319/8 Temmuz 1901).

KAYNAKLAR

- Abdurrahman Vefik Sayın, *Tekâlif Kavâidi (Osmanlı Vergi Sistemi)* Maliye Bakanlığı APK Yayınları, Ankara, 1999.
- Ana Britanica*, C.17, Ana Yayıncılık, İstanbul, 2004. s. 73.
- Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, Hazırlayan: A. Nihal Atsız, KBY. Yayınları, Ankara, 1985.
- Babacan, Hasan, “Milli Mücadelenin Gelir Kaynaklarından Oktruva Vergisi ve Isparta’da Uygulanması” *Araştırmalar*, S. I. Isparta 1999, ss.113-122.
- BCA. (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi) Nr. 490/01-1238-1231.
- BOA. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) MV. Nr. 18/61, s.1,2 (5 Receb 1304/30 Mart 1887).
- BOA. A. MKT. MHM. Nr. 490/20 s. 1 (7 Şevval 1303/9 Temmuz 1886).
- BOA. A. MKT. MHM. Nr.1377 / 37 (12 Safer 1303 / 20 Kasım 1885).
- BOA. C. DRB. Nr. 45/ 2243 (29 Zi’l-kade/1166 /27 Eylül 1753).
- BOA. C. ML. Nr. 38/1718 (17 Muharrem 1174 / 29 Ağustos 1760).
- BOA. C. ML.Nr. 39/ 1773 (19 Zi’l-kade 1178 / 10 Mayıs 1765).
- BOA. C. TZ. Nr. 125 / 6235 (29 Cemaziye ‘ı evvel 1171 / 8 Şubat 1758).
- BOA. C.EV. Nr. 13/640 (25 Şevval 1208/ 24 Mayıs 1794).
- BOA. CML. Nr. 171/ 7212 (26 Cemaziye’l-evvel 1128/18 Mayıs 1716).
- BOA. CML. Nr. 58 /2669 (19 Zi’l-kade 1209 / 7 Haziran 1795).
- BOA. DH. İD. Nr. 40-2/ 13 s.1 (27 Ramazan 1331/ 5 Şubat 1913).
- BOA. DH. İD. Nr.40-2/13 s. 2. (27 Rebi’ül-evvel 1331/6 Mart 1913).
- BOA. DH. MKT. Nr. 2440 / 116 (27 Şevval 1318 / 17 Şubat 1901).
- BOA. DH. MKT. Nr. 2485/44 (27 Muharrem 1319/ 16 Mayıs 1901).
- BOA. DH. MKT. Nr. 569/41 (28 Cemaziye’l-evvel 1320/2 Eylül 1902).
- BOA. DH. UMVM. Nr. 149 / 19 (2 Muharrem 1333 / 20 Kasım 1914) .
- BOA. DH. UMVM.Nr. 108 /32 (6 Ramazan 1333 / 18 Temmuz 1915).
- BOA. DH. UMVM. Nr.148 / 19 (2 Muharrem 1333/20 Kasım 1914).
- BOA. HR. TO. Nr. 199/73, s.1 (15 Haziran 1862).
- BOA. TŞRBNM. Nr. 26/37 (19 Safer 1281/24 Temmuz 1863).
- BOA. Y.MTV. Nr. 200/70 (202 Zi’l-kade 1317/ 22 Mart 1900).
- BOA. Y.MTV. Nr. 202/158 (9 Muharrem 1318/9 Mayıs 1900).

- Çağatay, Neşet, “Osmanlı İl Kanunnamelerinden Örnekler” *A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 2. S. 2-3 Ankara 1994, ss. 338-352.
- Ergin, Osman Nuri, *Mecelle-i Umur-ı Belediyye*, C.1 Yayın Yönetmeni Cengiz Özdemir, İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1995.
- Ertürk, Ahmet Çetin, *Fransızca-Türkçe, Türkçe-Fransızca Sözlük*, Ankara, 2002.
- İpşirli, Mehmet, “Bilâd-ı Selâse”, *DİA.*, C.6, İstanbul, 1992, ss. 151-152.
- İstanbul Ticaret Odası İktisat Komisyonu Tarafından Tanzim Edilen Rapor, 29 Kanun-ı Sani 1340-26 Teşrin-i Sani, 1340-1924 Osmanlıcadan çeviren: Aynur Karayılmazlar, Sadeleştiren: Ekrem Karayılmazlar, İTO Yayınları, İstanbul, 2006.*
- Köprülü, Mehmed Fuad, “Bac”, *İ.A.* C.2. İstanbul, 1979, ss. 187-190.
- Kütükoğlu, Mübahat S., *Osmanlı- İngiliz İktisâdî Münâsebeleri I (1580-1838)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1974.
- Neşri Tarihi*, Hazırlayan: M. Altay Köymen, KBY. Yayınları, C. I, Ankara, 1983.
- Süleyman Sudi, *Osmanlı Vergi Düzeni (Defter-i Muktesid)*, Hazırlayan: Mehmet Ali Ünal, Fakülte Kitapevi, Isparta, 2008.
- 1930 Sanayi Kongresi Raporlar Zabıtlar*, Neşreden: Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Umum Merkezi, ASO Yayınları, Ankara, 2008.

EKLER

Ek-1: Oktruva Resmine Tabi Olan Mallar ve Oktruva Resmi Miktarları*

Birinci Bölüm: Yiyecekler	
İthal Olunan Canlı Hayvanat	Adedi
Deve, canavar, geyik, ceylan, sığır ve manda	Otuz kuruştur.
Dana	On beş kuruştur.
Koyun ve karaca	Altı kuruştur.
Keçi	Beş kuruştur.
Kuzu	Üç kuruştur
Oğlak ve tavşan	İki kuruştur.
Kaz, hindi ve keklik	Bir buçuk kuruştur
Tavuk, horoz, ördek	Bir kuruştur.
Çulluk	Bir kuruştur.
Bi'l - cümle palazlar bildircin	Yirmi para
Piliç ve ufak kuşlar	Yirmi para
Oktruva hududu dâhilinde yetiştirilenler müstesnadırlar.	
İthal Olunan Hayvan Etleri	Kilosu
Sığır, deve ve manda etleri	Yirmi para
Dana, Canavar, koyun, keçi ve av hayvanat etleri	Yirmi para
Kuzu ve oğlak etleri, kaz Hindi, tavuk, ördek ve av kuşları etleri	Yirmi para
Taze, kalkan, barbunya, Mercan, Kırlangç, lüfer, levrek	Bir kuruş
Uskumru, Kefal, Palamut vesaire balıklar	Yirmi para
Midye, istiridyec, salyangoz, ıstakoz	Bir kuruş

* Bu tablo oktruva kanununun ekinde yer alan tarife metninden yararlanılarak hazırlanmıştır. BOA. DH. UMVM. Nr.148 / 19 (2 Muharrem 1333/20 Kasım 1914)

Mehmet Süme

Her türlü hayvanın pastırması ve sucuğu, kavurması, tuzlanmış ezmesi tütsülenme suretiyle hıfz edilmiş olanlar	Bir kuruş
Siyah, havyar ve balık yumurtası	On kuruş
Kırmızı havyar	Üç kuruş
Yerli havyar	Yirmi para
Yerli Peynirler	Yirmi para
Yoğurt	On para
İsviçre, Hollanda sair Avrupa peynirleri	İki kuruş
Yumurta	Bir para (on adetten noksan olursa resm alınmaz)
Okruva hududu dâhilinde istihsal olunanlar müstesnadır	
Bal Tenekede ve süzölmüş	Bir Guruş
Tuzlu, tuzsuz tereyağı ve sadeyağ, İç yağı ve bi'l-cümle yağlar	Yirmi para
Yaş meyve	Beş para
Her nevi kuruşu	On para
Kuru fasulye, Kuru bakla ve börölce, nohut, mercimek bezelye ve zeytin	Üç para
Soğan, sarımsak	Bir para
Kuru bamyâ	Yirmi para
İrmik, nişasta, makarna ve her nevi şair (arpa)	Beş para
Yulaf, tarhana, çavdar ve darı, kuşyemi, arpa, kabluca, alef	İki para
Bisküvi ve ekmek mayası	Yirmi para
Hardal, safran ve anason	Bir kuruş
Sebze ve yemiş konservelik kutu veya fiçi derununda	Bir kuruş
Okruva hududu dâhilinde imal olunanlar müstesnadır	
Taze olarak muhafaza edilmiş yemiş ve sebze	Bir kuruş
Şişe veya fiçide her nevi içecek	Bir kuruş
Tenekte ve mukavva kutu içinde toz halinde her nevi hububat ve sebzeler	Bir kuruş
Tohumlar	Bir kuruş
Şeker	On para
Badem, fındık, üzömler	Bir kuruş
Çikolata, şekerleme	İki kuruş
Dane kahve	Bir kuruş
Çay	Beş kuruş
Ihlamur, ömür otu hindiba ve kahve kabuğu	Bir kuruş
Okruva hududu dâhilinde istihsal olunanlar müstesnadır	

İkinci Bölüm: İçecekler	
İçecek Türleri	Kilosu
Her nevi şuruplar	İki Kuruştur
Zeytinyağı	Yirmi para
Şirke, pekmez	Beş para
Gazozlar (her şişesinden)	Beş para
Maden suları (her şişesinden)	Beş para
Kolonya ve her nevi' ıtriyat	Üç kuruş
Tuvalet sabunları	İki kuruş
Adi sabun ve sabun tozu	On para
Balık yağı	Bir kuruş
Nebati yağlar	Yiğirmi para
İspirto	Bir kuruş
Şampanya, likörler, rom konyak vesaire	On kuruş
Şarap ve rakı	Üç kuruş
Bira	Bir kuruş
Oktruva hududu dâhilinde imal olunanlar müstesnadırlar	

Üçüncü Bölüm: Yakacaklar	
Yakacaklar Türleri	Kilosu
Petrol	5 para
Bezir, nef	10 para
Katran ve madeni yağlar	2 para
Odun (250 kilosu)	40 para
Odun kömürü (kilosu)	Yarım para
Madeni kömürler ve kok (100 kilosu)	25 para
Kibrit Kav (kilosu)	2 kuruş
Dördüncü Bölüm: Hayvan Yemleri	
Hayvan Yemi Türleri	Kilosu
Her çeşit yaş ot ve yonca	Yarım para
Saman, kuru ot	1 para
Sap	1 para

Mehmet Süme

Beşinci Bölüm: Yukarıdakilerin Dışında Kalan Her Türü Emtia	
Lastik mamulat (yüz kilosu)	5 kuruş
Tuğla, kiremit, çimento, kireç(yüz kilosu)	20 para
Su kireci, lüleci çamuru	20 para
Mermer	20 para
Teneke, çinko, bakır, kurşun	20 para
Kaba Kereste(metre küpü)	10 kuruş
Fabrika Kerestesi (metre küpü)	30 kuruş

CONTENTS

Articles and Studies:	<u>Page</u>
SİR GAVAZ, ÖZLEM: Evaluation of KUR ¹⁰ <i>Hulana-</i> / KUR ¹⁰ SİĞ ‘Wool River Land’ According to the Hittite Texts	357
YILDIRIM, M. İBRAHİM: A New Persian Source on the History of Timurids: <i>Müntahabü't-Tevârih</i> of Zahîr-i Mar'âşî	371
KUL, EYÛP: Improvement of Mines in Kratov, Kyustendil, Skopje, Trepça and Jejene According to a Report Dated 1703	395
TÛRKMEN, İLHAN: Socia-Economic Structure of Belgrade in 1740s According to Ottoman Empire Sources.....	411
DEMİRÜREK, MEHMET: The Dragomans of the Britain and the Dragoman Reform of 1758	439
EFE, AYLA: Mahmut II's Census in Property: The Case of Evreşe	483
KASUMOVIĆ, FAHD: Understanding Ottoman Heritage in Bosnia and Herzegovina: Conversions to Islam in the Records of the Sarajevo Sharia Court, 1800-1851	507
SÛME, MEHMET: A Sample of Ottoman Tax Implementations: The Octroi Tax	601
GÖLEN, ZAFER: The Efforts of Ottoman Government Regarding the Protection of Bosnia-Herzegovina Forests During Reforms	547
SATILMIŞ, SELAHATTİN: Disaster Management of the Ottoman Empire and the Criticisms Directed Toward the Governer Sadık Mehmed Paşa in the Earthquake of Chios in 1881.....	573
KORKMAZ, TELLÎ: G. V. Chicherin in Turkish-Russian Relations and the Armenian Issue	619
Translations:	
HASANOV, ZAUR (Transl.: Bağdagül Musa): Identical Traditions, Cults and the Psychology of the Scythians and Turko-Mongol Peoples	639
Turkish Abstracts.....	663
Abstracts.....	671
Belleten Journal Editorial and Application Requirements (in Turkish)	679
Belleten Journal Editorial Principles and Application Requirements (in English)	682

BELLE TEN

PERIODICAL PUBLISHED EVERY FOUR MONTHS

TURKISH HISTORICAL SOCIETY REVIEW

Volume : LXXX

No. 288

August 2016

ANKARA – 2016